

ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКА ВНУТРІШНІХ КРИЗ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Сучасне середовище функціонування вітчизняних підприємств характеризується високим рівнем нестабільності, загостренням конкурентної боротьби, перманентним зростанням інфляції тощо. Окрім негативного впливу зовнішніх факторів, суб'єкти господарювання не завжди раціонально використовують свої внутрішні рушійні сили, насамперед, йдеться про малоєфективну систему управління підприємством. У таких скрутних умовах підприємницьким структурам іноді доводиться боротися із кризовими явищами, які можуть завершитися банкрутством.

Негативні тенденції функціонування вітчизняних підприємств підсилюються виникненням світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. Особливо гостро цей стагнаційний період «переживала» вітчизняна промисловість [11]. Очевидно, що скорочення обсягів реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) у період активного розвитку світової фінансово-економічної кризи супроводжувалося зростанням кількості підприємств, які одержували збитки. Зокрема, у 2008 р. їх кількість становила 40,4% до загальної кількості підприємств, а розмір отриманого збитку склав 49637,9 млн грн. Тенденція до погіршення ситуації прослідковувалася й у 2009 та 2010 рр., коли кількість збиткових підприємств становила 41,5 та 42,5%, а обсяг негативного фінансового результату 47494,6 та 38450 млн грн відповідно. Проте й у 2012 р., який, здавалося б, слід характеризувати як посткризовий, лише протягом січня-вересня кількість підприємств, що отримали збиток розміром 44621,2 млн грн, склала 44,6% від їх загальної кількості [12].

Безумовно, як свідчить практика діяльності значної кількості вітчизняних суб'єктів господарювання, розглядати збиток підприємства як єдиний показник кризового стану не є доцільним, адже досить часто трапляється,

що підприємство характеризується стабільністю функціонування, проте фінансовий результат його діяльності є негативним. Водночас збиток підприємства є тим індикатором, який має насторожити менеджерів та вказати на необхідність здійснення діагностики його стану з метою попередження, або ефективного управління кризовими явищами. З огляду на брак ресурсного потенціалу (фінансового, кадрового, інформаційного, часового), яким у кризовий період характеризується діяльність підприємств, доцільним буде здійснення експрес-діагностики внутрішніх криз, котра дозволить оперативно ідентифікувати й оцінити поточний стан справ на підприємстві, визначити можливість виникнення, або наявності кризи та надасть ґрунтовну базу для прийняття антикризових заходів.

Останніми роками увага теоретиків і практиків особливо загострилася не на макро-, а на мікрокризах, тобто кризах, які виникають на підприємствах. До вітчизняних науковців, праці яких присвячені вивченню кризових явищ, належать: В. Василенко [1], І. Зінов'єва, В. Козик, О. Андрушко, В. Кукоба, Л. Лігоненко [3-6], В. Подольська [9], М. Романишин [10], О. Терещенко [13], А. Череп, А. Чернявський, І. Чорновіл [15-17]. У роботах цих авторів розкрито сутність, типологію, причини, фактори та наслідки виникнення криз на підприємстві.

Значний внесок науковців щодо розкриття сутності кризи зумовлений стрімкою появою нових масштабних світових криз. З огляду на вищезазначене, у науковій та навчальній літературі все частіше з'являються наукові доробки, присвячені експрес-діагностиці внутрішніх криз на підприємстві. Зокрема, до вчених, які займаються цими питаннями належать: І. Зінов'єва [3], В. Фучеджи [14], А. Чернявський [16], Ю. Шишаківа, К. Шишаков [18] та ін. Ці науковці роз-

кривають сутність поняття «експрес-діагностика внутрішніх криз на підприємстві», послідовність етапів її здійснення та наводять їх змістове наповнення.

Варто зазначити, що в умовах сучасної глобалізації та динамічності ринкового середовища, кризи на підприємствах характеризуються все новими особливостями. Тому виникає потреба в адаптації наукових доробків, присвячених дослідженню кризових явищ на підприємстві, до сучасних форсованих економічних умов ведення господарської діяльності.

Одне з найбільш ґрунтовних визначень поняття «криза на підприємстві» запропонував І. Чорновіл, який вважає, що «це сукупність ситуацій, викликана екзо- та ендогенними факторами, яка порушує рівновагу системи підприємства, та, з часом, може приводити до зміни організаційного, економічного та виробничого механізму функціонування. Відповідно наслідки такої кризи є важкопрогнозованими та можуть носити як негативний, так і позитивний характер» [17, с. 12].

Для здійснення ефективного антикризового управління, доцільно чітко розуміти, що ж таке «експрес-діагностика внутрішніх криз на підприємстві». У науковій та навчальній літературі існує значна кількість праць, присвячених питанням здійснення експрес-діагностики криз на підприємстві. Зокрема І. Зінов'єва, котра досліджує процес діагностики кризового стану підприємств роздрібної торгівлі, вважає, що «експрес-діагностика дозволяє виявити ранні ознаки кризового розвитку підприємства, здійснює попередню оцінку масштабів кризового його стану, включає основні показники діяльності підприємств роздрібної торгівлі і дозволяє дати кількісну характеристику їх стану» [3, с. 83]. Автор влучно підкреслює попередність отриманих результатів, проте у наведеному трактуванні не відображено, що за допомогою експрес-діагностики можна не лише оцінити складність та масштаби кризи, а й отримати інформацію про можливість її настання.

На думку В. Фучеджи «експрес-діагностика фінансової кризи є системою регулярного оцінювання діяльності підприємства, здійснюваного на базі даних його фінансового обліку за стандартними алгоритмами аналізу, при тому, що основною метою дано-

го методу є раннє виявлення ознак розвитку кризи підприємства й попередня оцінка її масштабів» [14, с. 60]. У даному визначенні автор акцентує увагу на регулярності експрес-діагностики, хоча цей процес може здійснюватися також одноразово та періодично. До того ж, варто відзначити, що здійснення експрес-діагностики внутрішніх криз (у тому числі і фінансової кризи) не обмежується використанням «стандартних алгоритмів аналізу» і ґрунтується не лише на обліковій інформації, а й на даних спеціальних досліджень.

Здійснюючи ґрунтовне дослідження рівня антикризової стійкості, Ю. Шишакова та К. Шишаков зазначають, що «експрес-діагностика відрізняється швидкістю отримання попередніх результатів і мінімальними затратами на їх отримання». У своїй роботі «Методологическая основа антикризисного мониторинга промышленного комплекса» автори влучно підкреслюють, що «експрес-діагностика орієнтована на оперативну діяльність підприємства» і може проводитися щоденною, або з певною періодичністю. Заслуговує на увагу і наголошення на характерних особливостях даного процесу, зокрема йдеться про оперативність здійснення; попередність результатів; легкість та швидкість отримання необхідних інформаційних джерел; використання даних не лише фінансового та управлінського обліку, а й іншої додаткової інформації (наприклад, біржові зведення) [18, с. 13-114].

На думку А. Чернявського, експрес-діагностика кризи на підприємстві має на меті «визначити вид кризи і ступінь її складності». Концепція даного процесу передбачає формування переліку показників, встановлення їх значення, порівняння із нормативними і визначення стану справ на підприємстві для ідентифікування типу і стадії кризи. Автор також пропонує здійснювати експрес-аналіз для діагностики прогнозування кризових явищ [16, с. 51]. Тобто в даному підході до трактування сутності експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві існує певне ототожнення процесу діагностики та аналізу, що не є виправданим.

С. Максим'юк вважає, що «експрес-методика діагностики причин кризового стану підприємств дає можливість оперативно оцінити і виявити причини незадовільної ро-

боти економічно-господарських систем не тільки в умовах обмеженого часу, але й дати необхідні рекомендації для управління підприємством у кризових умовах господарювання» [7, с. 18]. У даному випадку потрібно зазначити, що результатом будь-якого виду експрес-діагностики, у тому числі й експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві, є формування структурованої інформаційної бази даних, котра є необхідною для прийняття оперативних управлінських рішень, а не розроблення конкретних рекомендацій для вирішення виявлених проблем чи уникнення «вузьких місць».

Окрім відсутності комплексного трактування поняття «експрес-діагностика внутрішніх криз на підприємстві» у досліджених літературних джерелах [3, 14] Існують різні підходи до послідовності здійснення даного процесу. Так, зокрема, І. Зінов'єва вважає, що процес експрес-діагностики полягає у виборі загальної системи показників для оцінки кризового стану підприємства та розрахунку їх у динаміці в середньому за групами підприємств [3, с. 84]. Проте, варто зазначити, що здійснивши розрахунок показників діяльності підприємства, ми не зможемо ідентифікувати наявність кризи, адже для цього необхідним є порівняння цих показників із середньогалузевими, нормативними та еталонними. До того ж результатом експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві є встановлення діагнозу та розроблення структурованої бази даних для прийняття оперативних управлінських рішень, чого не зазначає автор.

Більш ґрунтовний алгоритм здійснення експрес-діагностики фінансової кризи наводить В. Фучеджи. Автор пропонує «з метою раннього виявлення, розпізнавання симптомів настання фінансової кризи та формування попередньої оцінки масштабів фінансової кризи здійснити аналіз даних бухгалтерської звітності; дослідити фактори внутрішньої і зовнішньої фінансово-господарської діяльності підприємства; здійснити розробку та затвердження системи оціночних показників для моніторингу та встановити діагноз. Якщо криза є невиявленою, то необхідно регулярно проводити діагностику фінансового стану підприємства, у протилежному випадку необхідно провести глибоку всебічну діагностику» [14, с. 60-61]. Безумовно, даний

підхід заслуговує на увагу, проте йому притаманні певні недоліки, а саме: автор пропонує використовувати дані виключно бухгалтерської звітності та не зазначає, що у результаті здійснення експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві необхідно не лише ідентифікувати наявність кризи, а й визначити її тип.

Основною метою процесу експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві є попередження виникнення кризи, або визначення виду та стадії її розвитку. Тому існує потреба у дослідженні типологічних ознак та типів криз, що можуть виникати на підприємстві. Для цього доцільно сформулювати підходи до типологізації криз на підприємствах на основі узагальнення напрацьованих науковців [1, 3-5, 10, 16].

Досліджуючи класифікацію кризових явищ у підприємстві, А. Чернявський вважає, що основними класифікаційними ознаками є: причина виникнення; ступінь системності; можливість прогнозування; ступінь реалізації; час для прийняття рішень з антикризового управління; вплив на діяльність суб'єкта управління [16, с. 6]. Проте дана типологія не є повною, адже не містить поділу криз за масштабом прояву, ступенем важкості, факторами виникнення й іншими ознаками.

Більш розширену класифікацію криз пропонує В. Василенко, на думку якого, кризи поділяють за: масштабом прояву; проблематикою; структурою відносин у соціально-економічній системі і диференціації проблематики; причиною виникнення; передбачуваністю; ступенем виявлення; рівнем руйнування соціально-економічних систем; тривалістю існування [1, с. 14-17]. Досить схожий підхід до класифікації внутрішніх криз на підприємстві пропонує В. Козик та О. Андрушко, проте автори розкривають фази розвитку криз; сфери прояву; характер та фактори виникнення; стадії життєвого циклу підприємства, на яких виникла криза та рівень управлінського впливу на кризу [4, с. 17-18]. Дані взаємодоповнюючі класифікації не містять ознак, за якими можна було б визначити: є криза природною чи штучною; ланцюговою чи незалежною одна від іншої; реалізованою чи нереалізованою з точки зору прогнозів.

У навчальному посібнику «Управління антикризовою діяльністю підприємства» В. Кукоба теж досліджує підходи та пропонує власну класифікацію видів криз при функціонуванні та розвитку підприємства. До виокремлених автором класифікаційних ознак належать: час впливу; чинники виникнення; наслідки впливу; етап розвитку; спеціальні функції управління; можливість прогнозування; можливість подолання; інтенсивність впливу [15, с. 14]. Запропонований автором підхід характеризується суперечностями у назві певних ознак, зокрема, за чинниками виникнення автор виділяє: об'єктивні; суб'єктивні; природні; штучні; випадкові; закономірні та циклічні види криз. З огляду на дослідження літературних джерел [1, 3-5, 10, 16] доречним було б виокремлення криз за характером виникнення (природні і штучні) та етапами життєвого циклу, на якому виник той чи інший вид кризи (наприклад: криза зростання, стагнація, або занепад).

І. Зінов'єва наголошує на необхідності дослідження криз за стадіями життєвого циклу підприємства (ЖЦП). Тобто автор вважає, що кризи є циклічним явищем та «кожній стадії ЖЦП відповідає певний ступінь розвитку кризи на підприємстві. Так, на стадії створення підприємства може бути сформована потенційна криза; стадія зростання підприємства характеризується латентною кризою; на стадії зрілості, тобто стабільної діяльності підприємства, може розвинути гостра, але переборна криза; на стадії старіння при втраті ліквідності з'являється дефіцит бюджету та розвивається гостра непереборна криза» [3, с. 86].

Одну з найбільш комплексних класифікацій криз пропонує М. Романишин, котра досліджує фінансові кризи та кризові явища. За запропонованою автором класифікацією існує необхідність у виокремленні таких ознак: проблематика; масштаб; характер та наслідки дії; ступінь важкості; зовнішній прояв; стан течії кризи; закономірність виникнення; етапи життєвого циклу; інтенсивність дії; сфера походження; можливість прогнозування; ступінь реалізації прогнозів; наявність зацікавленості; можливість вирішення; структурні фактори; причина виникнення; адекватність часу ухвалення рішення з антикризового управління; вплив на діяльність суб'єкта управління; властивості пере-

думов виникнення; період перебігу; джерела генерування; наслідки; масштаб охоплення; взаємопов'язаність кризи; ступінь виявлення; ймовірність подальшого розвитку кризи; підсистема організації [10, с. 128]. Незважаючи на значну кількість класифікаційних ознак, виокремлених автором, дана класифікація містить часткове дублювання видів криз. Зокрема, незрозуміло, чому і за зовнішнім проявом, і за ступенем виявлення автор виокремлює латентну кризу. Також автор виділяє системну кризу залежно від масштабу кризи та за масштабами охоплення, що створює певні змістові неточності та може спричинити некоректність у формуванні результатів експрес-діагностики криз на підприємстві.

Огляд літературних джерел [1, 3-5, 10, 16] дає змогу стверджувати, що науковцями розроблені ґрунтовні типології криз, що виникають на підприємстві, проте існують певні незрозумілості у виокремленні типологічних ознак та їх взаємовиключеності.

Тобто аналіз літературних джерел [3, 7, 14, 16, 18] дає можливість говорити про відсутність чіткого трактування поняття «експрес-діагностика внутрішніх криз на підприємстві»; єдиного підходу до послідовності її здійснення та типології, на основі якої доцільно визначати тип та стадію розвитку кризи, що зумовлює виокремлення цілей дослідження.

З огляду на результати аналізу останніх досліджень і публікацій [1-18] основними *цільми* статті є необхідність:

визначити роль експрес-діагностики у процесі антикризового управління;

сформувані трактування поняття «експрес-діагностика внутрішніх криз на підприємстві»;

розкрити послідовність здійснення експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві;

сформувані узагальнену класифікацію внутрішніх криз, що виникають на підприємстві.

В умовах сучасної нестабільності та динамічності ведення господарської діяльності, що ускладнюється появою нових світових фінансово-економічних криз, підприємства мають володіти високоефективними технологіями менеджменту, які б дозволяли за короткий проміжок часу сформувані струк-

туровану інформацію про поточний стан справ на підприємстві з метою прийняття управлінських рішень щодо попередження чи ефективного управління кризами. Зокрема, такою технологією може бути експрес-діагностика внутрішніх криз на підприємстві, яка, з використанням незначних ресурсних витрат, дозволяє сформувати попереднє уявлення про причини та можливі наслідки кризи і надати структуровану базу даних для здійснення ефективних антикризових заходів.

З огляду на аналіз літературних джерел [3, 7, 14, 16, 18] під експрес-діагностикою внутрішніх криз на підприємстві доцільно розуміти процес оперативного оцінювання та ідентифікування стану досліджуваного об'єкта на предмет прогнозування настання або виявлення попередніх ознак і характерних особливостей криз на підприємстві з метою прийняття ефективних антикризових заходів.

Характерними особливостями експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві є:

- швидкість та простота здійснення;
- обмеженість інформаційної бази дослідження;
- можливість раннього виявлення кризових ситуацій на підприємстві та їх прогнозування;
- ймовірність отриманих результатів.

Дослідивши суть поняття «експрес-діагностика внутрішніх криз на підприємстві» доцільно визначити послідовність її здійснення, оскільки огляд літературних джерел [3, 14] засвідчив певні суперечності у виокремленні послідовних етапів даного процесу. Насамперед необхідно встановити мету, цілі та завдання експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві. Цілями експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві можуть бути: попередження виникнення кризи підприємства, ідентифікація типів існуючої кризи, визначення масштабів та стадії її розвитку.

Наступним етапом є конкретизація об'єктів дослідження. Об'єктами експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві може бути саме підприємство (у такому випадку йдеться про загальну (системну) кризу), або його окремі підсистеми, наприклад, вид діяльності, підрозділ чи окрема операція (локальна (несистемна) криза). З огляду на вищезазначене, виникає необхідність формування комплексної типології внутрішніх криз на підприємстві. Дослідження підходів до типологізації криз на підприємстві дозволяє стверджувати про певну некоректність у виокремленні типологічних ознак та їх часткове дублювання. У таблиці подано комплексну узагальнену типологію внутрішніх криз на підприємстві.

Таблиця

Комплексна типологія внутрішніх криз на підприємстві

Типологічні ознаки	Типи криз на підприємстві
1	2
1. Проблематика	економічна; фінансова; виробнича; організаційна; технологічна; психологічна; кадрова
2. Масштаб прояву	загальна (системна); локальна (несистемна)
3. Характер наслідків впливу	руйнівна (негативна); оздоровча (позитивна)
4. Ступінь важкості	легка; глибока; катастрофічна
5. Ступінь виявлення	прихована (латентна); очевидна (явна)

1	2
6. Рівень керованості	керована; некерована
7. Можливість прогнозування	прогнозована; частково непрогнозована
8. Етап життєвого циклу	криза зростання; криза стагнації; криза занепаду
9. Ступінь реалізації кризи	що реалізувалася; частково реалізувалася; не реалізувалася
10. Характер виникнення	природна; штучна
11. Можливість вирішення	криза, що вирішується на основі використання тільки внутрішніх механізмів; криза, що вирішується за допомогою зовнішньої санації; непереборна криза
12. Структурні фактори виникнення	спричинена неоптимальною структурою капіталу підприємства; спричинена неоптимальною структурою активів підприємства; спричинена незбалансованістю грошових потоків підприємства; спричинена неоптимальною структурою інвестицій; спричинена неоптимальною структурою інших параметрів фінансової діяльності підприємства
13. Причина виникнення	у зв'язку з невизначеністю майбутнього; у зв'язку з браком інформації; у зв'язку з особистісними (суб'єктивними) причинами
14. Адекватність часу прийняття рішення з антикризового управління	з наперед розробленою стратегією управління; із прийняттям поточних рішень під час кризи
15. Рівень руйнування суб'єкта управління	повністю руйнує суб'єкт управління; частково руйнує суб'єкт управління
16. Фаза розвитку	стратегічна криза; криза прибутковості; криза ліквідності; банкрутство
17. Тривалість впливу	короткострокова; середньострокова; довгострокова (затяжна)
18. Фактор виникнення	ендогенна (внутрішня); екзогенна (зовнішня)
19. Взаємопов'язаність кризи	незалежна; ланцюгова

Узагальнено автором на підставі джерел [1, 3-5, 10, 16].

Загалом можна стверджувати, що розроблення комплексної типології внутрішніх криз на підприємстві дозволить підвищити

ефективність процесу експрес-діагностики, що допоможе менеджерам вчасно передбачити ймовірність настання криз, або ж опе-

ративно відреагувати на виявлені кризи за допомогою прийняття управлінських рішень.

Уточнивши об'єкти, необхідно обрати методи здійснення експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві. Серед значної кількості існуючих методів підприємство має обрати саме ті, які є найбільш прийнятними з огляду на мету, завдання, об'єкт експрес-діагностики, ресурсний потенціал (інформаційний, технічний, фінансовий, часовий), кваліфікованість суб'єктів експрес-діагностики, сферу діяльності тощо. Однією з найгрунтовніших класифікацій методів діагностики діяльності підприємства, а тому числі й експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві, є класифікація, розроблена О. Мельник. Автор пропонує виокремлювати методи за характером оцінювання; формою відображення; рівнем дослідження; універсальністю; кількістю критеріїв (варто звернути більшу увагу на полікритеріальні методи); ступенем нормалізування; характером досліджуваних взаємозв'язків; спрямуванням (особливо важливими є поточні методи) та обґрунтуванням [8, с. 35].

Одним із найважливіших етапів експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві є виокремлення переліку репрезентативних показників і здійснення їх розрахунку. Оскільки експрес-діагностика характеризується швидкістю і поточністю здійснення, то показники мають виокремлюватися з урахуванням можливості їх негайного розрахунку (наприклад, кількість коштів на рахунок, наявність запасів та складах тощо). Згідно із принципом оптимізування кількості індикаторів [2, с. 95] необхідний їх перелік має якнайповніше відображати стан справ на підприємстві та не бути занадто громіздким.

Здійснивши лише розрахунок показників, неможливим є сформулювати уявлення про існування чи відсутність кризи на підприємстві. Необхідною умовою для цього є їх порівняння із середньогалузевими, нормативними показниками та показниками конкурента-лідера. Лише у процесі такого порівняння стає зрозумілим, як розвивається підприємство порівняно з іншими своїми конкурентами.

Встановлення «діагнозу» – попереднього уявлення про стан досліджуваного об'єкта,

дає змогу стверджувати, що на підприємстві відсутня криза, або існують ознаки її наявності. Окрім виявлення ознак необхідно чітко визначити, до якого типу належить ця криза, яким є масштаб її прояву, ступінь важкості, рівень керованості, характер виникнення тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в умовах невизначеності середовища функціонування та динамічності його розвитку в передкризові, кризові та посткризові періоди виникає необхідність у використанні ефективної управлінської технології, котра б дала змогу оперативно оцінити ймовірність настання кризи, чи виявити її тип за існуючими ознаками. Аналіз літературних джерел [3, 8, 14, 16, 18] дозволяє стверджувати, що цю функцію може виконувати процес експрес-діагностики внутрішніх криз на підприємстві. Ефективність даного процесу забезпечується чітким розумінням та дотриманням послідовних етапів, до яких доцільно відносити: постановку цілей та завдань; конкретизацію об'єктів дослідження; вибір методів здійснення; виокремлення переліку репрезентативних показників та здійснення їх розрахунку; порівняння цих результатів із середньогалузевими, нормативними показниками та показниками конкурента-лідера; встановлення «діагнозу» та, у випадку, якщо на підприємстві існує криза, визначення її типу. Задля спрощення процесу визначення типу криз стаття містить комплексну типологію внутрішніх криз на підприємстві.

Перспективами подальших досліджень є виокремлення переліку репрезентативних індикаторів, для визначення конкретного типу внутрішньої кризи на підприємстві для розроблення чіткого інструментального забезпечення процесу експрес-діагностики діяльності підприємств.

Література

1. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / В.О. Василенко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 504 с.
2. Гром'як О.Б. Основні принципи здійснення експрес-діагностики діяльності підприємства / О.Б. Гром'як // Матеріали міжнар. наук. конф. «Сталий розвиток підпри-

ємств, регіонів, країн», (м. Дніпропетровськ, 5-7 листоп. 2012 р.) / Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», Університет економіки та підприємництва, Міжнародний університет ресурсів / ред. кол.: В.М. Шапалов [та ін.]. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2012. – Т. 1. – С. 94-96.

3. Зінов'єва І.В. Діагностика кризового стану підприємств роздрібної торгівлі / І.В. Зінов'єва // Вісник Хмельницького національного університету. Сер.: Економічні науки. – 2010. – № 5, т. 4. – С. 83-87.

4. Козик В.В. Базові положення теорії кризового стану підприємства / В.В. Козик, О.Б. Андрушко // Проблеми економіки та управління. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Л.: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – № 611. – С. 13-19.

5. Кукоба В.П. Управління антикризовою діяльністю підприємства: навч. посіб. / В.П. Кукоба. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с.

6. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством; теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л.О. Лігоненко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 580 с.

7. Максим'юк С.В. Управління діяльністю підприємств в кризових ситуаціях: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (машинобудування, агропромисловий комплекс, туристичні підприємства та підприємства рекреаційного комплексу)" / С.В. Максим'юк. – К., 2008. – 21 с.

8. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: моногр. / О.Г. Мельник; за наук. ред. О.Є. Кузьміна. – Львів: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2010. – 344 с.

9. Подольська В.О. Фінансовий аналіз: навч. посіб. / В.О. Подольська. – К.: Центр навчальної літ., 2007. – 488 с.

10. Романишин М.І. Фінансові кризи та кризові явища як загроза економічній стабільності підприємств / М.І. Романишин // Менеджмент та підприємництво в Україні: становлення та проблеми розвитку. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2010. – № 682. – С. 123-131.

11. Статистична інформація про обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001-2012 роки Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

12. Статистична інформація про чистий прибуток (збиток) великих та середніх підприємств за видами промислової діяльності за 2008-2012 роки Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

13. Терещенко О.О. Управління фінансовою санацією підприємств: [підручник] / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2006. – 552 с.

14. Фучеджи В.І. Діагностика як елемент антикризового фінансового управління / В.І. Фучеджи // Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2012. – Вип. 2 (26). – С. 58-62.

15. Череп А.В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання: підручник / А.В. Череп. – К.: Кондор, 2006. – 380 с.

16. Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / А.Д. Чернявський. – К.: МАУП, 2006. – 256 с.

17. Чорновіл І.А. Сутнісна характеристика кризи підприємства та причини її виникнення / І.А. Чорновіл // Вісник Хмельницького національного університету. Сер.: Економічні науки. – 2011. – № 2, т. 1. – С. 10-13.

18. Шишакова Ю.В. Методологическая основа антикризисного мониторинга промышленного комплекса / Ю.В. Шишакова, К.В. Шишаков // Вест. Удмуртського університета. Сер.: Економіка и право. – 2011. – Вип. 1. – С. 109-115.

Надійшла до редакції 09.04.2013 р.